

ІВАН КОЛОДІЙ,

аспірант кафедри політичної соціології
Харківського національного університету
ім. В.Н.Каразіна

Середній клас, демократичні цінності та політичні преференції: до і після “помаранчевої революції”

Abstract

The western political science is traditionally characterized by the research direction (Almond, Verba, Inglehart) that believes in the existence of political culture promoting a model of representative democracy. This kind of political culture contains views and values, which support an existing democratic system and encourage democratization of autocracies. However, there is another research direction (De Graaf, Werfhorst, Güveli) emphasizing a special role of the new middle class members who adhere to democratic views and prefer to vote for the parties belonging to the left wing of political spectrum. If these statements are true, so, possibly, the class factor and the factor of pro-democratic political culture should play an essential role in the internal political situation. The paper is aimed at accomplishing the attempt to analyze the connection between political culture, class and voting preferences in Ukraine.

Вступ

Після демократичних парламентських виборів 2006 року склалися, вочевидь, несприятливі умови для виникнення й розвитку в Україні іншої форми державного устрою, ніж демократія. Гадаю, можна стверджувати, що ці умови сприяють процвітанню останньої. Громадяни здебільшого підтримують демократію й достатньо активно (порівняно з країнами Західної Європи) беруть участь у політичному житті. Існують реальна опозиція і вільна преса. Сусідні держави є демократіями або заявляють про прагнення стати такими. Найбагатші й найвпливовіші держави послідовно підтриму-

ють “рух України у бік демократії”. Таким чином, у своєму демократичному розвитку Україна просто зобов’язана бути успішною, стикаючись при цьому лише із викликами, властивими внутрішній недосконалості доступної сьогодні представницької моделі.

Справді, незважаючи на те, що представницька модель демократії домінує в сучасному світі, демократія як така й досі залишається тим самим “тендітним суспільним благом, не вільним від викликів і дефіцитів”, як і сімдесят років тому [1, с. 24–25]. І кожна демократична держава, у зв’язку з тими чи тими подіями, стикається із ризиками, зумовленими як “недосконалістю системи”, так і властивими їй “індивідуальними вадами”. Водночас набори ризиків, на які наражаються демократичні держави, належні до одного регіону, можуть містити деякі спільні складові. Для посткомуністичних країн одним із таких спільних чинників є сукупність наслідків “*хвилі кольорових революцій*”.

Політичні системи держав, у яких відбулися згадані події, зазнали змін, глибина і значущість яких є предметом політичних дискусій. Незважаючи на це, зростання політичних свобод у цих державах мало в кого викликає сумніви. Але всупереч своїй нормативній привабливості, розширення простору політичних свобод може спричинитися до дестабілізації системи.

Припустімо, що актуальний рівень демократії істотно вищий від того рівня, яким можуть і хотіли б користатися громадяни. При цьому зовнішній тиск і кон’юнктура внутрішньополітичної гри можуть тимчасово компенсувати брак суспільного попиту на демократію, залишаючи високим рівень формальних політичних прав і громадянських свобод. І якщо ці чинники втратять свою силу, то пропозиція демократичних свобод, що перевищує реальний попит, може виявити тенденцію до скорочення. Незалежно від того, прийде “система до рівноваги” чи набуде дефіциту свободи, важливо знати “обсяг попиту на демократію”. *Одне слово, питання цього дослідження такі: якою є соціальна база демократії в Україні і чи є “попит на демократію” вагомим електоральним чинником?*

Аналізована проблема не має суто прикладного значення, здебільшого вона пов’язана з фундаментальними сумнівами політичної соціології. По-перше, *яким чином продемократична політична культура громадян втілюється в поточному політичному процесі? По-друге, чи насправді добросовісні громадяни отримують те, на що вони заслуговують?*

Аналізована проблема посідає чільне місце в актуальних українських політичних дискусіях. Сучасний український політичний дискурс так чи інакше звертається до теми “великого зіткнення 2004 року”. Інтерпретації участі громадян у подіях “помаранчевої революції” відповідним чином відредаговані зацікавленими сторонами. Ангажовані версії, генеровані на основі партійної логіки, стабільно присутні в матеріалах засобів масової інформації й, таким чином, у повсякденному житті громадян. Тож не дивно, що “стиль”, в якому сьогоднішня українська політична соціологія звертається до аналізованої проблеми, гармонійно поєднується зі “стилем”, що домінує у політичному полі. Пропонована стаття не становитиме винятку. У наступних абзацах я намагатимуся максимально скористатися усталеною

амбівалентністю, поєднавши “наукову” і “політичну” складові цієї проблеми.

Середній клас — каталізатор демократії?

Серед інших дискусій, що ними переймався постреволюційний український політикум, найбільш релевантною аналізованій проблемі видається *дискусія “стосовно середнього класу, демократії та помаранчевої революції”*. На мій погляд, її предмет можна окреслити так:

1. *Середній клас підтримав Віктора Ющенка під час президентських виборів, бо представники цього класу мають більш прогресивні, демократичні погляди, ніж решта населення. Тобто демократичніші громадяни голосують за політичні сили, що намагалися створити “демократичну коаліцію”*.
2. Люди, які проголосували за Віктора Януковича, таких поглядів не поділяють. За “синій блок” голосують некваліфіковані робітники, “реакційний” клас — буржуазія/чиновники і взагалі люди похилого віку, котрі ностальгують за “твердою рукою”.

Такою є аргументація однієї зі сторін; назвемо її умовно “*кластером ліберальних політичних сил*”. Сторону, що їй опонує, позначимо як “*кластер консервативних політичних сил*”.

Слід зазначити, що після минулих парламентських виборів і розпаду “демократичної коаліції” тему “знято” з порядку денного. Але, незалежно від того, чи привернена увага засобів масової інформації й політичного істеблішменту до цієї теми, аналізована дискусія не втрачає своєї значимості.

Наведену аргументацію можна подати у вигляді такої системи висловлювань.

1. За “партії із ліберального кластера” частіше голосують громадяни, які мають сильнішу продемократичну політичну культуру.
2. Представники середнього класу мають сильнішу продемократичну політичну культуру, ніж представники інших класів.
3. Представники середнього класу частіше за представників інших класів голосують за “партії із ліберального кластера”.

Припустімо, що ці твердження справедливі для всієї території України і, ймовірно, мають зберігати свою значимість **упродовж певного часу**.

У наступних абзацах за допомогою методу *логістичної регресії перевіряється істинність наведених гіпотез*. При цьому гіпотези перетворено так, щоб перевірка за допомогою цього методу найадекватнішим чином відображала сутність аналізованої проблеми¹.

Політична культура і демократизація

Сучасна емпірична соціологія визначає набір цінностей і устремлінь, властивих демократичній політичній культурі. Такою є політична культу-

¹ Докл. див. параграф “Стратегія аналізу”.

ра, в якій особливе значення мають 1) самовираження, 2) толерантність, 3) взаємна довіра, 4) задоволеність життям і 5) орієнтація на участь. Отже, якщо громадяни сповідують наведені цінності та діють відповідно до них, то результати їхніх взаємодій зміцнюватимуть демократичну систему зсередини, якщо ні, тоді їй загрожуватиме серйозна небезпека [1, с. 46]. Це твердження істинне, якщо демократичність системи не має номінального характеру. Оскільки серед держав, які формально є демократіями, такими можна назвати лише кілька, а решта — це “*демократії з прикметниками*”, остільки ця теза має доволі обмежену сферу застосування [2, с. 46].

Утім, поширення політичної культури участі, толерантності й задоволеності життям не веде до приросту в якості демократії, воно лише підкріплює стабільність наявного демократичного режиму. Дослідники зіткнулися з тим, що неможливо на підставі установок, пов'язаних із “*благами демократії*”, індуктивно визначити сукупність елементів політичної культури, які сприяють приросту якості демократії. Рональд Інглгарт припустив, що міркування стосовно поліпшення “*зіпсованих демократій*” у загальному вигляді, вочевидь, подібні до міркувань щодо демократизації автократій. Американський учений стверджує, що рух у бік “*реальної демократії*” має бути пов'язаний із незадоволеністю правами і свободами, що їх надає чинний політичний режим. Інглгартові вдалося на основі емпіричних даних довести існування зв'язку між змінами, спрямованими від автократії до більш демократичних форм правління, і “*прагненням населення до свободи*” [3, с. 141]. Якщо *прагнення* громадян до більшої свободи слова, більшої відкритості уряду і більших можливостей здійснювати самоврядування на роботі й за місцем проживання зростає, тоді настає момент, коли авторитарному режиму вже не вигідно підтримувати систему придушення, і він розпочинає лібералізацію. Адам Пшеворські довів, що лібералізацію, котра вже розпочалася, важко зупинити [4, с. 51–99]. Проте стверджувати щось подібне про демократизацію було б помилкою. Досвід посткомуністичних країн і країн Латинської Америки свідчить, що процес демократизації може бути припинений або звернений у протилежному напрямі. За твердженням Інглгарта і Вельцеля межі успіху демократизації залежать від “*попиту на демократію*” [5, с. 141].

Таким чином, якщо перед нами *ситуація, в якій можливий рух у бік більшої демократії, тоді те, наскільки ми просунемося вперед, залежатиме від бажання громадян отримати більше свободи, ніж уже доступно*. Якщо ж ми досягли певного рівня якості демократії, то втримати його ми зможемо в тому разі, якщо достатньо велика кількість громадян країни засвоїть культуру толерантності й участі.

Середній клас

Скорочення частки виробничого сектору і збільшення частки сектору послуг (*терціаризація*) зумовлюють виникнення нової економіки, що дістала назву постіндустріальної. Зростання зайнятості в секторі послуг спричинює зростання кількості професіоналів із гуманітарною і технічною освітою, які виконують роботу, що вимагає кваліфікації й інтелекту. Проте

суспільний вплив цієї соціальної групи, порівняно із впливом старого середнього класу управлінців і підприємців, залишався незначним.

Протести, що почастишали у Західній Європі наприкінці 1960-х років, поставили дослідників перед необхідністю пояснення поширення лівих ідей серед представників середнього класу [4, с. 1080]. Відправною точкою в інтерпретації того, що відбувається, послугувала ідея Бакуніна стосовно “правління нового класу” [5, с. 20]. Ідеться про майбутнє домінування нового класу, що ґрунтується на володінні найціннішим ресурсом — знаннями. Ця гіпотеза впливає на розуміння політичної реальності, що склалася у повоєнній Європі й досі залишається актуальною. Частина дослідницької спільноти переконана, що відбувається кристалізація і повстання нового класу — працівників знання [6, с. 3–10].

Формування нового класу відбувається в межах середнього класу. “Працівники знання” (інакше “професіонали”, або “соціокультурні спеціалісти”) являють собою новий клас. Іншою частиною старого середнього класу є “консервативний середній клас”, до якого входять управлінці й технократи. Існує думка про боротьбу інтересів між класом “працівників знання” і “старим середнім класом” (представники якого або володіють засобами виробництва, або здійснюють над ними контроль) [6, с. 12].

У цьому дослідженні було висунуто *гіпотезу, згідно з якою розбіжності в позиціях щодо контролю над засобами виробництва зумовлюють фундаментальні відмінності в політичних орієнтаціях*. Працівники знання своєю працею виробляють матеріальні цінності. Не володіючи контролем над процесом їх виробництва, але усвідомивши значимість своєї праці, вони намагаються збільшити власну самостійність під час ухвалення виробничих рішень. Це підриває позиції управлінців і класу власників. Схожість інтересів середнього класу й інтересів “*класичного пролетаріату*” зумовлює схожість їхніх політичних орієнтацій. ***Якщо ситуацію в Україні 2004 року можна порівняти із “класичною революційною ситуацією”, то новий середній клас і пролетаріат мали б брати активну участь у революційних подіях на боці сили, котра кинула виклик режиму. Чи так це?***

Припустімо, що представники нового середнього класу внаслідок свого статусу схильні до “лівацьких” або “продемократичних” устремлень і цінностей. Політичні партії, своєю чергою, орієнтуючись на конкретного виборця, у своїх висловленнях і діях, як правило, схильні дотримуватися єдиної лінії, що залишається більш-менш незмінною впродовж певного періоду. Можна припустити, що деякі політичні партії у своїх передвиборчих деклараціях намагаються звертатися до інтересів і цінностей нового середнього класу. Припустімо, що такими партіями в Україні є партії, *що становлять “ліберальний кластер”*. ***Якщо це так, то цінності, до яких звертаються партії, що належать до “ліберального кластера”, у 2000 році демонструватимуть близьку подібність із тими цінностями, що прямо або побічно декларували “ліберальні сили” 2004-го. Так само як і ціннісні орієнтації громадян, котрі підтримували партії “ліберального кластера”, у 2000-му мають виявляти схожість із ціннісними орієн-***

таціями громадян, котрі підтримали ці політичні сили 2004 року. Це справедливо і для консервативного кластера політичних сил.

Якщо викладені припущення правильні, тоді ціннісні орієнтації громадян, які підтримували політичні партії, що належать до ліберального кластера, будуть тісно пов'язані із *політичною культурою толерантності, участі та самовираження*. Крім того, громадяни, які підтримують партії “ліберального кластера”, матимуть більші “*устремління до свободи*”, ніж ті, хто симпатизує “партіям консервативного кластера”.

Таблиця 1

Класи ЕГР

Схема Еріксона/Голдторпа/Портокаро	
I	Клас службовців I (професіонали, адміністратори, представники влади; висококваліфіковані техніки; менеджери на великих промислових підприємствах; великі власники). <i>Саларіат (клас 1)</i>
II	Клас службовців II (професіонали, адміністратори, представники влади нижчого рангу; техніки високого рівня; менеджери на малих промислових підприємствах; особи, які контролюють робітників нефізичної праці). <i>Саларіат (клас 2)</i>
IIIa	Клас, зайнятий рутинною нефізичною працею (більш високого рівня: робітники, зайняті рутинною нефізичною працею, адміністратори і підприємці). <i>Проміжний клас</i>
IIIb	Клас, зайнятий рутинною нефізичною працею (нижчого рівня: торгівля і послуги)
IVa	Самозайняті, які наймають робітників (малі підприємці, ремісники тощо, які наймають робітників)
IVb	Самозайняті, які не наймають робітників (малі підприємці, ремісники тощо, які не наймають робітників)
IVc	Самозайняті, фермери тощо (фермери і дрібні земельні власники; інші самозайняті робітники в сировинному виробництві). <i>Проміжний клас. У деяких випадках у додатках розташований в окремій аграрній страті разом із сільськогосподарськими робітниками (VIIb)</i>
V	Особі, які контролюють виробничу діяльність робітників, зайнятих фізичною працею / Технічні робітники низького рангу
VI	Кваліфіковані робітники. <i>Робітничий клас</i>
VIIa	Некваліфіковані робітники (не зайняті в сільському господарстві). <i>Робітничий клас</i>
VIIb	Сільськогосподарські робітники (сільськогосподарські робітники та інші робітники, зайняті в сировинному виробництві). <i>Робітничий клас</i>

У своєму дослідженні я спираюся на визначення класу, що його дає Дж.Голдторп (див. табл. 1). Він розглядає класову позицію як зумовлену “соціальними відносинами в економічній сфері, або, точніше, відносинами зайнятості” [7, с. 3]. Відповідно до Дж.Голдторпа, класова позиція визначається відносинами у сфері зайнятості (влада або автономія на робочому місці) та на ринку праці (дохід, гарантованість заробітку, перспективи

кар'єрного зростання і доходу). Поряд із цим учений використовує додаткові критерії: 1) відмінності між найманими працівниками і власниками; 2) відмінності між фірмами за кількістю працівників (понад 10 або менш як 10 осіб); 3) відмінності між професіями за характером діяльності (потребує або не потребує фізичної праці). Схема Еріксона/Голдторпа/Портокареро (EGP) охоплює сім класів (табл. 1). Позиції I–II позначено як “клас службовців”, VI–VII — “робітничий клас”; а III–V — проміжні. Гювелі і Де Грааф внесли зміни в цю схему, розподіливши позиції I (клас службовців вищого рівня) і II (клас службовців більш низького рівня) на дві категорії. Таким чином, на підставі колишнього саларіату виникають два класи — новий і старий. При цьому кожен із них, так само, як і в концептуалізації Голдторпа, поділяється на вищий і нижчий. У нашому дослідженні ми будемо використовувати як класичну класову схему Еріксона/Голдторпа/Портокареро, так і схему Де Граафа/Гювелі (в якій *новий* і *старий середні класи* подані як окремі категорії).

Таким чином, припущення цього дослідження можна викласти так:

- 1) представники середнього класу частіше, ніж представники інших класів, схильні “прагнути зростання свободи (і/або мати культуру толерантності та участі)”;
- 2) за “ліберальний кластер” частіше голосують громадяни, які відрізняються більшим “*прагненням до зростання свободи*” (і/або *культурою толерантності й участі*);
- 3) представники середнього класу частіше віддають перевагу партіям, що належать до “ліберального кластера”.

Дані та вимірювання

Висновки цієї роботи ґрунтуються на результатах двох дослідницьких проєктів, здійснених різними соціологічними інститутами. По-перше, використовується українська частина даних “Всесвітнього дослідження цінностей” (World Values Survey) 1999–2000 року, під час якого було опитано 1207 осіб віком понад 18 років. Дослідження було проведене Центром “Соціальний Моніторинг” у 1999–2000 роках і охоплювало 68 суспільств. У перебігу дослідження вимірювали спільні політичні й культурні установки населення¹. По-друге, використовуються дані “Європейського соціального дослідження” (European Social Survey) 2004 року, під час якого в Україні Інститутом соціології НАН України було опитано 2031 особу².

Спинімося докладніше на змінних, задіяних у в нашому аналізі.

Устремління до свободи. Цей показник, розроблений Р.Інглгартом і Х.Вельцелем, обчислюється на підставі трьох альтернатив: 1) “надання народу можливості більше впливати на прийняття урядом важливих рішень”, 2) “захист свободи слова” і 3) “створення умов, коли люди мають більше можливостей вирішувати, що має відбуватися у них на роботі, за місцем

¹ Дані та опис вибірки доступні на: <http://www.worldvaluessurvey.com/>.

² Дані та опис вибірки доступні на: <http://ess.nsd.uib.no/>.

проживання”. Найменше значення показника дорівнює 0, найбільше — 6 (докл. див.: [2]). У дослідженні 1999–2000 років відсутнє одне із необхідних запитань, тому обчислюваний нами індекс матиме значення від 0 до 3. В оригінальній формі показник присутній лише у “Всесвітньому дослідженні цінностей”.

Цінності самовираження. Цей показник розробили Р.Інглгарт і В.Бейкер. Він являє собою результат факторного аналізу. Значення змінної “цінності самовираження” є значеннями змінної чинника, до якого ввійшли такі показники: толерантність до багатоманіття, суспільне самовираження, свобода і участь (до нього частково включено змінні, використовувані під час обчислення “устремління до свободи”), міжособистісна довіра, задоволеність життям (докл. див.: [1]). Наведений показник в оригінальному вигляді присутній лише у “Всесвітньому дослідженні цінностей”. Оскільки обчислення індексу, тотожного оригінальному, потребує наявності в інших базах даних достатньо великої кількості змінних, зіставних із тими, на підставі яких від початку був побудований показник, то оптимальним рішенням є порівняння окремих показників, які ввійшли до нього. В обох базах даних нам доступні два з них: *довіра і задоволеність життям*.

Таблиця 2

Класи ЕGP: емпіричні розподіли (%)

Класи	“Всесвітнє дослідження цінностей” (2000)		“Європейське соціальне дослідження” (2004)	
I. Клас службовців I	17,8	10,9	13,1	10,7
Ia. Новий середній клас		6,9		2,3
II. Клас службовців II	21,8	10,3	14,3	8,1
IIa. Новий середній клас		11,5		6,2
IIIa. Працівники рутинної нефізичної праці	7,0	7,0	8,3	8,3
IIIb. Працівники рутинної нефізичної праці (торгівля)	5,1	5,1	6,6	6,6
IVa. Самозайняті, які наймають працівників	0,0	0,0	1,1	1,1
IVb. Самозайняті, які не наймають працівників	0,1	0,1	1,7	1,7
V. Особи, які контролюють працівників, зайнятих фізичною працею	0,0	0,0	2,7	2,7
VI. Кваліфіковані робітники	21,2	21,2	13,6	13,6
VIIa. Некваліфіковані робітники	16,7	16,7	21,8	21,8
VIIb. Сільськогосподарські працівники	7,4	7,4	14,2	14,2
IVc. Самозайняті, фермери тощо	3,0	3,0	2,6	2,6

Примітка. У цій таблиці наведено відсотки від загальної кількості тих, хто був віднесений до тієї чи тієї категорії на підставі відповідей на запитання, які стосуються показника “класова позиція”.

Довіра. Показник “взаємна довіра” відображає відповіді на запитання “Чи вважаєте Ви, що більшості людей можна довіряти?”. Це запитання присутнє в обох використовуваних у даній статті дослідженнях. У “Всесвітньому дослідженні цінностей” цей показник може набувати лише двох значень: так (1) і ні (0). В “Європейському соціальному дослідженні” він може змінюватися від 0 до 10, де 0 відповідає найнижчому рівню довіри, а 10 — найвищому.

Задоволеність життям. Цей показник будується на основі запитання: “Оцініть, наскільки Ви задоволені своїм життям загалом у даний час з огляду на всі обставини?” Запитання пропонували респондентам в обох використовуваних тут дослідженнях. У “Всесвітньому дослідженні цінностей” може набувати значення від 1 до 10, тоді як в “Європейському соціальному дослідженні” — від 0 до 10.

Протестна поведінка. Показник обчислено на підставі блоку запитань: “Чи брали Ви коли-небудь участь у...?”. Відповіді респонденти могли обирати за списком політичних дій. Найменше значення показника (яке відповідає відсутності політичних дій) дорівнює 0, найбільше — 3. Відповідям “підписання петиції”, “бойкот”, “участь у демонстрації” під час обчислення цього індексу присвоювали значення 1 і т.д. Необхідні блоки запитань присутні у “Всесвітньому дослідженні цінностей”.

Класова позиція. Принципи побудови класової схеми Дж.Голдторпа загалом обговорювалися вище (див. також: [8, с. 15–25]). Змінна може бути сконструйована застосовно до “Всесвітнього дослідження цінностей” і “Європейського соціального дослідження” (див. табл. 2)¹. Крім того, в цій статті використовується уточнена версія даної класифікації, запропонована Гювелі і Де Граафом. Слід сказати, що в подальшому аналізі буде використано 2 варіанти класової схеми Де Граафа/Гювелі. У першому — “старий” і “новий” середні класи поділятимуться на “вищий” і “нижчий”. У другому — вони будуть подані як два окремі класи в рамках одного “єдиного”.

Політична орієнтація. Цей показник відбиває електоральні переваги респондентів. У “Європейському соціальному дослідженні” йому відповідають відповіді на запитання: “Якби загальні вибори відбулися завтра, за яку партію чи блок Ви б голосували?”; у “Всесвітньому дослідженні цінностей” — запитання: “За яку партію Ви голосували на минулих виборах?”. Незважаючи на різницю в методологіях, цілям нашого дослідження відповідають обидва ці запитання, адже наша мета — дослідити вплив класу і політичної культури на електоральні переваги громадян.

Відповіді на запитання про політичну орієнтацію ми перекодували, поділивши їх на дві дихотомічні змінні. Одна з них містить вибір тих, хто, відповідаючи на запитання, наведені у попередньому абзаці, відзначив політичні сили, які підтримали Віктора Януковича (“консервативний кластер”) під час минулих (2004 року) президентських виборів. Інша змінна відбиває вибір тих, хто симпатизував політичним силам, які підтримали Віктора Ющенка (“ліберальний кластер”) у 2004 році. У таблиці 3 наведено наші перетворення.

¹ Обчислення цієї змінної було здійснено за допомогою програми Г.Ганзбума, вдосконаленої Г.Лайфсрудом (див.: [8]).

Таблиця 3

Перекодування змінної “політична позиція”, 2004

Дослідження	Політичні сили			
	“Ліберальний кластер”	Частота	“Консервативний кластер”	Частота
“Всесвітнє дослідження цінностей” (2000)	Конгрес українських націоналістів	3	Аграрна партія України	13
	Народний Рух України (Костенко)	34	Загальноукраїнська партія трудящих	16
	Народний Рух України (Удовенко)	38	Комуністична партія України	212
	Партія “Реформи і порядок”	20	Народно-демократична партія	70
	Соціал-демократична партія України	10	Партія слов'янської єдності України	1
	Соціалістична партія України	23	Прогресивна соціалістична партія України	13
	Християнсько-демократична партія України	9	Селянська партія України	11
	–	–	Соціал-демократична партія України (об'єднана)	56
	Загалом:	137		392
“Європейське соціальне дослідження” (2004)	Виборчий блок політичних партій Віктора Ющенка “Наша Україна”	529	Комуністична партія України	200
	Виборчий блок політичних партій Юлії Тимошенко	46	Виборчий блок політичних партій Наталії Вітренко	49
	Соціалістична партія України	76	Всеукраїнська політична партія “Нова Сила”	1
	Соціал-демократична партія України	11	Виборчий блок політичних партій “За Єдину Україну!”	124
	–	–	Селянська партія України	3
	–	–	Соціал-демократична партія (об'єднана)	52
	–	–	Виборчий блок політичних партій “Русский блок”	1
	–	–	Всеукраїнський політичний союз “Жінки за майбутнє”	15
	Загалом:	662		445

Регіони України. Ця змінна відображає регіон проживання респондента. Змінна набуває п'ять таких значень:

- 1) *Західний регіон* (Вінницька, Волинська, Житомирська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Хмельницька і Чернівецька області);
- 2) *Центральний регіон* (Дніпропетровська, Запорізька, Київська, Кіровоградська, Полтавська і Черкаська області);
- 3) *Київ*;
- 4) *Південний регіон* (АР Крим, Миколаївська, Одеська і Херсонська області);
- 5) *Східний регіон* (Донецька, Луганська, Сумська, Харківська і Чернігівська області).

Стратегія аналізу

Перш ніж викладати стратегію аналізу, треба ще раз уточнити гіпотези нашого дослідження: по-перше, прояснити передбачуваний характер відношень між змінними; по-друге, спинитися на взаємному впливі незалежних змінних.

Розглянемо першу гіпотезу. З неї випливає, що середні значення змінних, за допомогою яких операціоналізовано концепт “продемократична політична культура” для різних концептуалізацій (*нового*) *середнього класу* будуть більшими, ніж середні значення цих змінних для інших класів. Подібна логіка формулювання є справедливою і для другої, і для третьої гіпотези. Далі ми продемонструємо, що в такій інтерпретації **всі три гіпотези близькі до реального стану речей**. Ясна річ, підтвердження сукупності цих простих фактів ще недостатньо.

Перш ніж братися до остаточної формалізації *аналізованих політичних суджень*, логічно поставити запитання *про характер зв'язку між аналізованими змінними*. Безумовно, класова позиція і політична культура корелюють між собою, як, наприклад, класова позиція й освіта. Проте з цієї кореляції не випливає, що продемократична політична культура тотожна класовій свідомості. Так само, як і з кореляції між освітою, віком і класом не випливає, що клас — це проста похідна часу й освіти.

Отже, незалежні змінні, які нас цікавлять (клас і політична культура), цілком можна було б розглядати як “самостійні феномени” і, таким чином, одночасно використовувати їх при побудові пояснювальної моделі.

Однаке природа статистично обґрунтованих суджень є такою, що завжди залишається місце для сумніву. Тому ми не можемо цілком виключити існування зв'язку між змінними.

Проаналізуємо взаємозв'язки між незалежними змінними. Спершу розглянемо взаємозв'язок між політичною культурою і класом. Кореляція між складовими цих двох груп змінних¹ існує лише тоді, коли класова змінна представлена порядковою шкалою, найменші значення якої відповідають найнижчим класовим позиціям, а найбільші — найвищим (див. табл. 4, 5).

¹ Фактично класова позиція і політична культура у цьому дослідженні виступають не як одиничні змінні, а як набори різноманітних варіантів концептуалізації певних соціальних явищ.

Водночас за своїм абсолютним значенням ці коефіцієнти кореляції не перевищують 0,2. При цьому, якщо розглядати класи як дихотомічні змінні, тоді кореляції або дуже малі, або незначимі¹.

Таблиця 4

**Кореляції між політичною культурою, класом, освітою і віком
("Всесвітнє дослідження цінностей", 2000)**

Чинники		Схема Де Граафа/Гювелі	Схема Еріксона/Голдторпа/Портокареро	Освіта	Вік
Цінності виживання/самовираження	Кореляція за Пірсоном	0,161**	0,182**	0,255**	-0,200**
	Значимість (2-бічна)	0,002	0,000	0,000	0,000
	<i>N</i>	381	478	620	620
Устремління до свободи	Кореляція за Пірсоном	0,027	0,069*	0,110**	-0,060*
	Значимість (2-бічна)	0,456	0,038	0,000	0,038
	<i>N</i>	744	912	1206	1207
Довіра	Кореляція за Спірменом	0,027	0,017	-0,005	0,003
	Значимість (2-бічна)	0,421	0,622	0,869	0,921
	<i>N</i>	903	893	1 186	1 187
Задоволеність життям	Кореляція за Пірсоном	0,145**	0,169**	0,200**	-0,234**
	Значимість (2-бічна)	0,000	0,000	0,000	0,000
	<i>N</i>	718	880	1166	1166
Протестна поведінка	Кореляція за Пірсоном	0,131**	0,103**	0,145**	-0,002
	Значимість (2-бічна)	0,000	0,002	0,000	0,932
	<i>N</i>	744	912	1206	1207

Примітка. Тут і далі:

* Кореляція значима на рівні 0,05 (2-бічна).

** Кореляція значима на рівні 0,01 (2-бічна).

Отже, незалежно від істинності припущення про існування взаємозв'язку між зазначеними двома групами змінних, кореляції між ними такі, що з точки зору формальних вимог немає істотних заперечень проти використання цих змінних разом в одному тесті.

¹ Ці твердження є істинними для обох досліджень, які ми використовуємо в цій статті.

**Кореляції між політичною культурою, класом і освітою
("Європейське соціальне дослідження", 2004)**

Чинники		Схема Де Граафа/ Гювелі	Схема Ерік- сона/Голд- торпа/Порто- кареро	Освіта	Вік	Мова ¹
Довіра	Кореляція за Пірсоном	0,029	0,029	0,027	-0,016	0,027
	Значимість (2-бічна)	0,221	0,222	0,225	0,482	0,234
	<i>N</i>	1798	1798	2012	2018	1882
Задово- леність життям	Кореляція за Пірсоном	0,039	0,039	0,020	-0,145**	0,028
	Значимість (2-бічна)	0,099	0,102	0,370	0,000	0,228
	<i>N</i>	1774	1774	1990	1997	1861

Водночас кореляції між освітою і класовими позиціями достатньо високі — і в тих випадках, коли використовується порядкова шкала, і в тих, коли використовуються дихотомічні шкали. Отже, ці змінні не можуть бути задіяні в одній регресії.

Між освітою, віком і мовою, з одного боку, і політичною культурою — з іншого, також існують достатньо слабкі кореляції, що дає можливість помістити їх в один набір незалежних змінних. Але слід зазначити, що вік негативно асоційований із цінностями самовираження, устремліннями до свободи і задоволеністю життям, тоді як освіта виявляє позитивні кореляції із зазначеними змінними (див. табл. 4)².

Ґрунтуючись на викладених вище аргументах, висунуті гіпотези можна подати так:

- 1) незалежна змінна — продемократична політична культура *позитивно* асоційована³ з голосуванням за партії, що належать до "ліберального кластера"⁴, і *негативно* — із голосуванням за партії, що належать до "консервативного кластера"⁵;
- 2) незалежна змінна — належність до (*нового*) середнього класу *позитивно* асоційована з голосуванням за партії, що належать до "лібе-

¹ Оскільки змінна мова — дихотомічна, то для неї обчислено коефіцієнти кореляції Спірмена.

² За даними "Європейського соціального дослідження" значимою є лише кореляція між віком і задоволеністю життям (див. табл. 5).

³ *B* — позитивне.

⁴ *B* — негативне.

⁵ Слід зазначити, що вплив незалежних змінних на залежну змінну має бути значимим на рівні 5%.

рального кластера”, і *негативно* — із голосуванням за партії, що належать до “консервативного кластера”;

- 3) належність до (*нового*) середнього класу має більшу пояснювальну силу (R^2) і/або силу впливу (абсолютне значення B) на політичні переваги (це справедливо як для партій ліберального кластера, так і для партій консервативного кластера), ніж продемократична політична культура й інші незалежні змінні (вік, освіта, регіон, мова).

Тепер слід викласти стратегію поданих у статті розрахунків та аналізу. Спинюся передусім на: блоках використовуваних в аналізі змінних, логіці аналізу і порядку здійснення розрахунків.

Змінні. У цьому дослідженні використовуватимуться такі чотири блоки незалежних змінних¹:

- 1) “блок об’єктивних змінних” (освіта, вік, мова);
- 2) “блок політичної культури” (цінності виживання/самовираження, устремління до свободи, довіра, задоволеність життям, протестна поведінка);
- 3) “блок змінних класової позиції” (класи за схемою Еріксона/Голдторпа/Портокарреро і за двома варіантами схеми Де Граафа/Гювеля);
- 4) “блок регіональних змінних” (п’ять змінних, що вказують на регіон проживання респондента)².

В аналізі будуть використані також дві залежні змінні: “симпатії до ліберального кластера політичних сил” і “симпатії до консервативного кластера політичних сил”.

Логіка аналізу. На підставі доступних варіантів незалежних змінних здійснюватиметься пошук найкращої пояснювальної моделі. Два дослідницькі проекти, дані яких використовуються у статті, містять нееквівалентні набори змінних. Відповідно до цілей дослідження необхідно використовувати якомога більшу кількість релевантних змінних. Отже, якщо найбільш адекватною виявиться модель, яка містить змінні, що не мають еквівалентів в іншому дослідженні, то для підсумкової перевірки будуть обрані найбільш адекватні моделі з-поміж тих, у яких використовуються еквівалентні змінні.

Порядок обчислень

Перший крок. Аналіз впливу незалежних змінних на залежні здійснюється для кожного із блоків незалежних змінних одночасно з “блоком об’єктивних змінних”. Крім того, для різних варіантів концептуалізації “блоків незалежних змінних” також проводяться окремі тести, що містять

¹ У розділі “Дані та вимірювання” докладніше описано змінні, що мають найбільшу значимість для нашого аналізу.

² Див. опис змінної “регіони України”.

комбінації блоків “об’єктивних” змінних і змінних “політична культура”, а також комбінації блоків “об’єктивних” змінних і змінних “класова позиція”¹.

Слід зазначити, що для блоку змінних “політична культура” у “Всесвітньому дослідженні цінностей” застосовують три варіанти концептуалізації: перший — змінна “цінності самовираження”, другий — змінні, що її замінюють. Третій включає “устремління до свободи” у сукупності з групою змінних, що замінюють “цінності самовираження”. У “Європейському соціальному дослідженні” цінностей присутній лише один варіант концептуалізації, еквівалентний другому варіанту, застосовуваному у “Всесвітньому дослідженні цінностей”. Треба сказати, що в обох дослідженнях блок змінних “класова позиція” може бути поданий принаймні у трьох варіантах². На підставі зазначених розрахунків обираються найбільш адекватні моделі.

Другий крок. На цьому етапі в тестах використовуються одночасно всі блоки незалежних змінних.

На підставі цих розрахунків також обираються найбільш адекватні моделі.

Третій крок передбачає обчислення, на результати яких спиратимуться головні висновки роботи.

Метод

Під час перевірки гіпотез буде використано *метод бінарної логістичної регресії*. Цей метод застосовується в тих випадках, коли залежна змінна є дихотомічною. Він дає змогу визначити залежність імовірності події від змінних, значимість яких визначена теоретично [9, с. 287–294].

Імовірність події обчислюється за такою формулою:

$$p = \frac{1}{1 + e^{-z}},$$

де $z = b_1 \cdot x_1 + b_2 \cdot x_2 + \dots + b_n \cdot x_n + a$,

x_i — значення незалежних змінних;

b_i — коефіцієнти, обчислення яких є задачею бінарної логістичної регресії;

a — константа.

Для оцінювання якості наближення регресійної моделі використано функцію подібності (likelihood); $-2 \text{ Log likelihood}$ є мірою подібності. Початкове значення цієї функції дорівнює значенню, отриманому для регресійної моделі, що містить лише константи. Мірами визначеності для цієї моделі слугують: **R^2 Кокса-Снела** і **R^2 Найджелкерка**. Ці показники відображають частку поясненої варіації.

¹ Освіту буде виключено зі списку незалежних змінних у всіх моделях, в яких містяться змінні класової позиції.

² Див. опис змінної “класова позиція”.

Аналіз: результати логістичної регресії

Крок перший – найбільша пояснювальна сила (R^2 Найджелкерка) і форма залежності (знак B)

Розглянемо найефективніші моделі, в які разом із блоком “об’єктивні змінні” буде включено або блок змінних “класова позиція”, або блок змінних “політична культура”.

Спінимося спершу на найбільш адекватних моделях¹, що містять блок змінних “політична культура”.

У дослідженні 2000 року для “консервативного кластера” йдеться про модель, яка містить такі значимі змінні: довіру² ($-0,416$), протестну поведінку ($0,195$), вік ($0,124$), освіту ($-0,116$). Пояснювальна сила (R^2 Найджелкерка) цієї моделі дорівнює 4,6%. У дослідженні 2004 року для “консервативного кластера” така модель включає: задоволеність життям ($-0,106$), мову³ ($-1,166$) і вік ($0,024$). Пояснювальна сила цієї моделі дорівнює 12,1%.

Модель, яка пояснює вибір партій, що були включені в “ліберальний кластер”, для даних 2000 року, складається з однієї змінної. Незалежна змінна “цінності самовираження” ($0,521$), як і передбачалося, позитивно асоційована із перевагуванням “ліберального кластера”. Крім цього, вона має найбільшу пояснювальну силу: R^2 Найджелкерка для цієї моделі становить 5,1%.

Для даних дослідження 2004 року подібна модель включає: довіру ($0,043$), задоволеність життям ($0,077$), мову ($2,077$), вік ($0,016$) і освіту ($0,285$). Пояснювальна сила цієї моделі дорівнює 22,7%.

Модель, що включає блок змінних “класова позиція” стосовно перевагування “ліберального кластера” для даних дослідження 2000 року, містить дві змінні: належність до вищої верстви нового середнього класу ($1,025$) і належність до нижчої верстви старого середнього класу ($0,858$). Пояснювальна сила моделі становить 2,6%. Очевидно, що пояснювальна сила цієї моделі істотно нижча за пояснювальну силу моделі, яка включає цінності самовираження.

Модель, яка пояснює перевагування “партій ліберального кластера” для даних дослідження 2004 року, містить такі змінні: мову ($1,975$), належність до класу зайнятих рутинною нефізичною працею ($0,515$), належність до класу самозайнятих, фермерів ($1,016$), належність до класу осіб, які контролюють робітників, зайнятих фізичною працею ($0,759$), належність до класу некваліфікованих робітників ($0,534$), належність до класу найманих робітників ($0,332$), належність до вищої верстви старого середнього класу ($0,918$), належність до нижчої верстви старого середнього класу ($0,904$), на-

¹ Далі для стислості називатимемо їх просто моделями.

² Наведені в дужках дані відповідають значенням B .

³ Ця змінна набуває лише 2 значень: 1 означає, що респондент у повсякденному житті розмовляє українською мовою; 0 означає, що в побуті респондент спілкується якоюсь іншою мовою. Отже, позитивне B означає позитивний зв’язок із використанням української мови.

лежність до вищої верстви нового середнього класу (1,637), належність до нижчої верстви нового середнього класу (0,808). Пояснювальна сила цієї моделі дорівнює 21,6%. Ця модель також демонструє меншу ефективність, ніж модель, яка містить блок змінних “політична культура”.

Слід сказати, що найбільший вплив стосовно як “ліберального”, так і “консервативного кластера” в аналізованих моделях для даних дослідження 2004 року справляє *використання української мови у повсякденному житті*. Ця змінна сама по собі вносить 18,2% поясненої варіації у випадку кожної із розглядуваних моделей, обчислених для “ліберального кластера”, і 6,4% — у випадку моделей, які пояснюють симпатії до партій “консервативного кластера”. Безумовно, це засвідчує той факт, що політичні групи зробили питання мови одним із головних пунктів політичного порядку денного.

При цьому слід також зазначити, що в моделі 2004 належність до вищої верстви нового середнього класу позитивно асоційована із преферентністю “ліберального кластера”.

Розглянемо для даних 2000 року модель, яка призначена для пояснення преференцій “консервативного кластера” і яка містить “класові змінні”. Вона включає дві змінні — вік (0,166) і “належність до нового середнього класу”¹ (–0,509). Ця модель пояснює 2,6% варіації залежної змінної. Як і передбачалося, належність до нового середнього класу негативно асоційована із преферентністю “партій консервативного кластера”. Ця модель, утім, також менш ефективна, ніж та, в якій містяться змінні блоку “політична культура”. У 2004 найкраща з отриманих моделей для “консервативного кластера” включає такий набір змінних: вік (0,023), мова (–1,180), належність до класу зайнятих рутинною нефізичною працею (0,6), належність до класу кваліфікованих робітників (0,809), належність до класу найманих сільськогосподарських робітників (0,455), належність до вищої верстви старого середнього класу (0,508). Її пояснювальна сила становить 12,7%.

Зробимо попередні висновки. По-перше, можна стверджувати, що змінні політичної культури вносять більшу частку поясненої варіації, ніж змінні класу. При цьому за даними 2000 року змінні політичної культури роблять найбільший внесок у поясненні варіації залежних змінних. Тоді як для даних дослідження 2004 року справедливим є те, що найбільший внесок у пояснену варіацію робить змінна “використання української мови”, другий за значимістю внесок роблять змінні політичної культури, третій — змінні класу. Отримані дані розходяться з нашими припущеннями — *клас володіє меншою пояснювальною силою, ніж політична культура*. По-друге, припущення щодо напрямку асоціації й значимості продемократичної політичної культури і належності до (нового) середнього класу для пояснення преферування як “консервативного”, так і “ліберального кластера” для даних 2000 року відповідають дійсності. Іншими словами, належність до нового середнього класу позитивно асоційована із преферуванням партій “ліберального кластера” і негативно — із преферуванням партій “консерватив-

¹ Ця змінна відбиває належність як до вищої, так і до нижчої верстви середнього класу.

ного кластера”. Це справедливо і для продемократичної політичної культури¹. Однак, попри те, що результати, отримані для даних дослідження 2004 року, назагал відповідають висунутим гіпотезам, необхідно зробити кілька важливих уточнень. Насамперед слід сказати, що результати обчислень, в яких задіяні змінні політичної культури, більш-менш несуперечливі. Змінні продемократичної політичної культури (довіра і задоволеність життям) насправді позитивно асоційовані з перевагою “ліберального кластера”. І водночас існує негативна асоціація між задоволеністю життям і перевагою партій “консервативного кластера”. Результати розрахунків щодо зв'язку між політичною позицією і належністю до (нового) середнього класу не збігаються у випадку перевагування “консервативного кластера”. З цією залежною змінною позитивно асоційована належність до вищої верстви старого середнього класу. Тоді як із перевагою партій “ліберального кластера” позитивно асоційовані чотири змінні, які вказують на належність до зарплати. Крім того, в моделі 2004 року найбільшу силу детермінації для “консервативного кластера” має належність до класу кваліфікованих робітників, а для “ліберального кластера” — належність до класу самозайнятих фермерів.

Крок другий

У цьому розділі будуть подані результати найбільш адекватних пояснювальних моделей, які містять одночасно всі використовувані в даній статті блоки незалежних змінних².

Модель (з-поміж тих, що були розраховані для даних 2000 року), яка пояснює перевагування партій “ліберального кластера”, містить такі змінні (див. табл. 7): вік (-0,137), належність до класу некваліфікованих робітників (0,642), належність до старого середнього класу (0,674), належність до нового середнього класу (0,934), протестну поведінку (0,289). Частка поясненої варіації залежної змінної для цієї моделі дорівнює 4,4%. Модель 2004 року для партій “ліберального кластера” включає такі змінні (див. табл. 8): мову (1,952), належність до класу зайнятих рутинною нефізичною працею (0,450), належність до класу самозайнятих, фермерів (0,948), належність до класу осіб, які контролюють робітників, зайнятих фізичною працею (0,805), належність до класу некваліфікованих робітників (0,638), належність до класу найманих сільськогосподарських робітників (0,360), належність до вищої верстви старого середнього класу (0,946), належність до нижчої верстви старого середнього класу (0,965), належність до вищої верстви нового середнього класу (1,652), належність до нижчої верстви нового середнього класу (0,870), довіру (0,053), задоволеність життям (0,069). Пояснювальна сила моделі дорівнює 22,5%.

¹ Вихідній гіпотезі суперечить те, що змінна “протестна поведінка” позитивно асоційована з перевагою “консервативного кластера” за результатами 2000 року. Але на даному етапі аналізу цим фактом можна знехтувати.

² Див. примітку 3 на сторінці 143.

Модель для “консервативного кластера” (див. табл. 6) включає такі змінні: вік (0,186), належність до класу некваліфікованих робітників (-0,412), належність до нового середнього класу (-0,571), довіру (-0,411). Пояснювальна сила моделі дорівнює 4,5%. Модель для даних 2004 року, яка пояснює преферування партій “консервативного кластера”, містить такий набір значимих незалежних змінних: вік (-0,021), мову (-1,168), належність до класу зайнятих рутинною нефізичною працею (0,626), належність до класу кваліфікованих робітників (0,803), належність до класу найманих сільськогосподарських робітників (0,431), належність до вищої верстви старшого середнього класу (0,460), задоволеність життям (-0,107). R^2 Найджелкерка для цієї моделі дорівнює 14,1%.

На цьому етапі обчислень висунуті на початку статті гіпотези також можна вважати близькими до реального стану речей. Розглянемо дані 2000 року (табл. 6). Належність до нового середнього класу позитивно асоційована із преферуванням партій “ліберального кластера” і негативно — із преферуванням партій “консервативного кластера”. При цьому належність до нового середнього класу має найбільшу силу детермінації (абсолютне значення B) як у моделі, що пояснює преферування “ліберального кластера”, так і в розрахованій стосовно “консервативного кластера”.

Разом із тим єдиний значимий показник продемократичної політичної культури — “протестна поведінка” — позитивно асоційований із преферуванням “ліберального кластера”. Водночас у моделі, обчисленій для другої залежної змінної, єдиний значимий показник із блоку змінних “політична культура” — “задоволеність життям” асоційований негативно із преферуванням партій “консервативного кластера”.

Слід зазначити, що наведені результати були обчислені для таких наборів змінних, на підставі яких можна здійснити порівняння із даними 2004 року. Точніше, у ці моделі був включений блок змінних “політична культура”, що складається зі змінних: довіра, задоволеність життям, протестна поведінка, устремління до свободи. Якщо ж замість цих змінних у модель помістити “цінності самовираження”, тоді ця змінна залишається єдиною значимою, і отримана модель у результаті демонструє більшу кількість поясненої варіації залежної змінної.

Також варто звернути увагу на ще один результат обчислень. Належність до класу некваліфікованих робітників позитивно асоційована із преферуванням партій “ліберального кластера” і негативно — із преферуванням “консервативного”. Це досить добре узгоджується з результатами, отриманими для даних дослідження 2004 року.

Розрахунки для даних 2004 року показують дещо іншу картину. Найсильнішим пояснювальним чинником як для змінної “преферування ліберального кластера” (1,952), так і для змінної “преферування консервативного кластера” (-1,168) є використання української мови у повсякденному спілкуванні. Другим за силою пояснювальним чинником для “ліберального кластера” є “належність до вищої верстви нового середнього класу” (1,652). У моделі, обчисленій для “консервативного кластера”, другою за пояснювальною силою змінною є “належність до класу кваліфікованих робітників” (0,803).

При цьому такі змінні з блоку “політична культура”, як довіра і задоволеність життям, позитивно асоційовані із перевагуванням “ліберального кластера”. І водночас задоволеність життям негативно асоційована із перевагуванням “консервативного кластера”.

Як і в моделях, розрахованих на попередньому кроці аналізу, зберігається позитивне відношення між змінними, що вказують на належність до зарплати, і перевагуванням “ліберального кластера” (див. табл. 8). При цьому залишається позитивний зв’язок між належністю до вищої верстви старого середнього класу і перевагуванням “консервативного кластера”. Цей факт спростовує другу частину другої гіпотези.

Також слід відзначити існування позитивного зв’язку між належністю до класу кваліфікованих робітників і перевагуванням партій “консервативного кластера”. Заразом існує позитивна асоціація між належністю до класу некваліфікованих робітників і перевагуванням партій “ліберального кластера”. Цілком імовірно, що важливу роль у поясненні переваги щодо одного з двох домінуючих напрямів української політики відіграє позиція кваліфікованих і некваліфікованих робітників.

Крок третій

На цьому етапі в моделі, відібрані у попередньому розділі, було додано “змінні регіону” (див. табл. 7, 9).

Результати цього кроку аналізу порівняно з результатами попереднього демонструють низку відмінностей.

До моделі, обчисленої для “ліберального кластера” за даними 2000 року, не ввійшли змінні блоку “політична культура”, а також змінна “належність до класу некваліфікованих робітників”. При цьому залишилися значимими дві регіональні змінні: Західні регіони і Київ. Не дивно, що ці незалежні змінні позитивно пов’язані із перевагуванням “ліберального кластера”.

У результатах обчислень за даними 2000 року для “консервативного кластера” серед значимих змінних відсутня змінна “належність до класу кваліфікованих робітників”. Разом із тим у моделі присутні негативно асоційовані регіональні змінні. Дивує той факт, що “Південний регіон” негативно асоційований із перевагуванням партій “консервативного кластера” і, до того ж, цей чинник має найбільшу з усіх значимих чинників, включених у модель, силу детермінації.

Результати обчислень 2004 року не містять нічого незвичного. Єдине, на що, на мою думку, слід звернути увагу, — це більш сильний вплив чинника “належність до вищої верстви” нового середнього класу, ніж чинника мови в моделі, що пояснює перевагування “ліберального кластера”. У цій моделі “належність до вищої верстви нового середнього класу” є чинником, який має найбільшу силу детермінації, що перевершує вплив як чинника регіону, так і чинника мови.

Висновки

Загалом гіпотези, що їх передбачалося перевірити в цьому дослідженні, виявилися цілком життєздатними. Проте існує кілька “але”. По-перше, якщо розглядати моделі¹, в яких присутня змінна “цінності виживання/самовираження”, то ця змінна має суттєву перевагу в поясненні преферування “ліберального кластера”. Проте було б помилкою стверджувати, що протилежне є істинним для моделей, які пояснюють преферування партій, які входять у “консервативний кластер”. Найадекватніші моделі, що пояснюють варіацію змінної “преферентність щодо партій, котрі входять у консервативний кластер”, включають “належність до нового середнього класу” і “належність до класу некваліфікованих робітників”. При цьому обидва ці чинники негативно асоційовані з даною залежною змінною. У цій моделі чинник “належність до нового середнього класу” є найбільш значимим. Причина такої розбіжності в пріоритетності пояснювальних чинників може впливати з програм² аналізованих кластерів політичних сил: “ліберальний кластер” робив і робить головний наголос на “європейських цінностях та ідеалах”, “консервативний кластер” надає особливого значення “економічній ефективності й професіоналізму”.

Слід окремо наголосити відсутність серед значимих чинників (для обох залежних змінних) змінної “*устремління до свободи*”. Можливо, це випадковість. Якщо ж ні, тоді, мабуть, це пов’язане з тим, що питання прозорості й підзвітності влади не були присутні в українській політиці у 2000 році, з чого, втім, не випливає, що ці питання не цікавили громадян України.

Обчислення за даними 2004 року підтвердили основні вихідні припущення. Політична культура і класова належність справді є важливими чинниками³ у поясненні політичних преференцій громадян України.

¹ Ідеться про моделі, обчислені за даними “Всесвітнього дослідження цінностей” 2000 року.

² Це поняття можна інтерпретувати як конкретну програму дій, що публікується тією чи тією політичною силою, або як певну сукупність висловлень, обіцянок і натяків. У цьому разі ми маємо на увазі друге.

³ За більш повним викладом результатів можна звернутися за адресою: iky@list.ru.

ДОДАТОК

Таблиця 6

Найефективніша модель, яка включає змінні класу і політичної культури ("Всесвітнє дослідження цінностей", 2000)

Залежна змінна	Ліберальний кластер		Консервативний кластер	
	B	SE	B	SE
Об'єктивні змінні				
Освіта	–	–	–	–
Вік	–0,137*	0,060	0,186**	0,041
Класи				
I Службовці I	–	–	–	–
II Службовці II	–	–	–	–
IIIa Зайняті рутинною нефізичною працею	н/з	н/з	н/з	н/з
IIIb Зайняті рутинною нефізичною працею (торгівля)	н/з	н/з	н/з	н/з
IVa Самозайняті, які наймають працівників	н/з	н/з	н/з	н/з
IVb Самозайняті, які не наймають працівників	н/з	н/з	н/з	н/з
IVc Самозайняті, фермери тощо	н/з	н/з	н/з	н/з
V Особи, які контролюють робітників, зайнятих фізичною працею	н/з	н/з	н/з	н/з
VI Кваліфіковані робітники	н/з	н/з	н/з	н/з
VIIa Некваліфіковані робітники	0,642*	0,283	–0,412*	0,201
VIIb Сільськогосподарські працівники	н/з	н/з	н/з	н/з
I Старий середній клас (Де Грааф/Гювелі)	–	–	–	–
Ia Новий середній клас (Де Грааф/Гювелі)	–	–	–	–
II Старий середній клас (Де Грааф/Гювелі)	–	–	–	–
IIa Новий середній клас (Де Грааф/Гювелі)	–	–	–	–
Старий середній клас	0,674**	0,254	н/з	н/з
Новий середній клас	0,934**	0,251	–0,571**	0,200
Політична культура				
Цінності самовираження	–	–	–	–
Устремління до свободи	н/з	н/з	н/з	н/з
Довіра	н/з	н/з	–0,411**	0,150
Задоволеність життям	н/з	н/з	н/з	н/з
Протестна поведінка	0,289**	0,116	н/з	н/з
Регіон				
Західний	–	–	–	–
Центральний	–	–	–	–
Київ	–	–	–	–
Південний	–	–	–	–
Східний	–	–	–	–
Константа	–2,008**	0,231	–1,957**	0,310
Скоригований R ²	0,0444		0,045	

Примітка. Тут і далі: н/з – не значимо.

**Найефективніша модель, доповнена “регіональними змінними”
 (“Всесвітнє дослідження цінностей”, 2000)**

Залежна змінна	Ліберальний кластер		Консервативний кластер	
	B	SE	B	SE
Об’єктивні змінні				
Освіта	–	–	–	–
Вік	н/з	н/з	0,177**	0,041
Класи				
I Службовці I	–	–	–	–
II Службовці II	–	–	–	–
IIIa Зайняті рутинною нефізичною працею	н/з	н/з	н/з	н/з
IIIb Зайняті рутинною нефізичною працею (торгівля)	н/з	н/з	н/з	н/з
IVa Самозайняті, які наймають працівників	н/з	н/з	н/з	н/з
IVb Самозайняті, які не наймають працівників	н/з	н/з	н/з	н/з
IVc Самозайняті, фермери тощо	н/з	н/з	н/з	н/з
V Особи, які контролюють робітників, зайнятих фізичною працею	н/з	н/з	н/з	н/з
VI Кваліфіковані робітники	н/з	н/з	н/з	н/з
VIIa Некваліфіковані робітники	н/з	н/з	н/з	н/з
VIIb Сільськогосподарські працівники	н/з	н/з	н/з	н/з
I Старий середній клас (<i>Де Грааф/Гювелі</i>)	–	–	–	–
Ia Новий середній клас (<i>Де Грааф/Гювелі</i>)	–	–	–	–
II Старий середній клас (<i>Де Грааф/Гювелі</i>)	–	–	–	–
IIa Новий середній клас (<i>Де Грааф/Гювелі</i>)	–	–	–	–
Старий середній клас	н/з	н/з	н/з	н/з
Новий середній клас	0,565*	0,237	–0,503*	0,200
Політична культура				
Цінності самовираження	–	–	–	–
Устремління до свободи	н/з	н/з	н/з	н/з
Довіра	н/з	н/з	–0,429**	0,153
Задоволеність життям	н/з	н/з	н/з	н/з
Протестна поведінка	н/з	н/з	н/з	н/з
Регіон				
Західний	1,416**	0,196	–0,603**	0,168
Центральний	н/з	н/з	–0,771**	0,173
Київ	0,884*	0,396	н/з	н/з
Південний	н/з	н/з	–0,790**	0,204
Східний	н/з	н/з	н/з	н/з
Константа	–2,692**	0,151	–1,544**	0,327
Скоригований R²	0,101		0,073	

Таблиця 8

Найефективніша модель, що включає змінні класу і політичної культури ("Європейське соціальне дослідження", 2004)

Залежна змінна	Ліберальний кластер		Консервативний кластер	
	B	SE	B	SE
Об'єктивні змінні				
Освіта	–	–	–	–
Вік	н/з	н/з	–0,021**	0,004
Мова	1,952**	0,136	–1,168**	0,126
Класи				
I Службовці I	–	–	–	–
II Службовці II	–	–	–	–
IIIa Зайняті рутинною нефізичною працею	0,450*	0,207	0,626**	0,225
IIIb Зайняті рутинною нефізичною працею (торгівля)	н/з	н/з	н/з	н/з
IVa Самозайняті, які наймають працівників	н/з	н/з	н/з	н/з
IVb Самозайняті, які не наймають працівників	н/з	н/з	н/з	н/з
IVc Самозайняті, фермери тощо	0,948**	0,326	н/з	н/з
V Особи, які контролюють робітників, зайнятих фізичною працею	0,805*	0,346	н/з	н/з
VI Кваліфіковані робітники	н/з	н/з	0,803**	0,175
VIIa Некваліфіковані робітники	0,638**	0,147	н/з	н/з
VIIb Сільськогосподарські працівники	0,360*	0,167	0,431*	0,187
I Старий середній клас (Де Грааф/Гювелі)	0,946**	0,186	0,460*	0,203
Ia Новий середній клас (Де Грааф/Гювелі)	1,652**	0,374	н/з	н/з
II Старий середній клас (Де Грааф/Гювелі)	0,965**	0,207	н/з	н/з
IIa Новий середній клас (Де Грааф/Гювелі)	0,870**	0,231	н/з	н/з
Старий середній клас	–	–	–	–
Новий середній клас	–	–	–	–
Політична культура				
Довіра	0,053	0,020	н/з	н/з
Задоволеність життям	0,069	0,022	–0,107**	0,026
Регіон				
Західний	–	–	–	–
Центральний	–	–	–	–
Київ	–	–	–	–
Південний	–	–	–	–
Східний	–	–	–	–
Константа	–2,954**	0,199	40,966**	7,242
Скоригований R ²	0,2255		0,141	

**Найефективніша модель, доповнена “регіональними змінними”
 (“Європейське соціальне дослідження”, 2004)**

Залежна змінна	Ліберальний кластер		Консервативний кластер	
	B	SE	B	SE
Об’єктивні змінні				
Освіта	–	–	–	–
Вік	–0,009**	0,003	–0,021**	0,004
Мова	1,415**	0,157	–0,836**	0,151
Класи				
I Службовці I	–	–	–	–
II Службовці II	–	–	–	–
IIIa Зайняті рутинною нефізичною працею	н/з	н/з	0,708**	0,230
IIIb Зайняті рутинною нефізичною працею (торгівля)	н/з	н/з	–	–
IVa Самозайняті, які наймають працівників	н/з	н/з	–	–
IVb Самозайняті, які не наймають працівників	н/з	н/з	–	–
IVc Самозайняті, фермери тощо	0,936**	0,332	–	–
V Особи, які контролюють робітників, зайнятих фізичною працею	н/з	н/з	–	–
VI Кваліфіковані робітники	н/з	н/з	0,785**	0,179
VIIa Некваліфіковані робітники	0,441**	0,139	–	–
VIIb Сільськогосподарські працівники	н/з	н/з	0,396*	0,190
I Старий середній клас (<i>Де Грааф/Гювелі</i>)	0,775**	0,181	0,474*	0,206
Ia Новий середній клас (<i>Де Грааф/Гювелі</i>)	1,523**	0,371	–	–
II Старий середній клас (<i>Де Грааф/Гювелі</i>)	0,746**	0,205	–	–
IIa Новий середній клас (<i>Де Грааф/Гювелі</i>)	0,703**	0,229	–	–
Старий середній клас	–	–	–	–
Новий середній клас	–	–	–	–
Політична культура				
Довіра	0,054**	0,021	–	–
Задоволеність життям	0,048*	0,023	–0,093**	0,027
Регіон				
Західний	н/з	н/з	–	–
Центральний	–1,206**	0,127	1,277**	0,199
Київ	н/з	н/з	–	–
Південний	–1,301**	0,206	1,043**	0,246
Східний	–1,381**	0,155	1,466**	0,212
Константа	16,171**	5,864	38,664**	7,271
Скоригований R²	0,295		0,188	

Література

1. Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung. An Overview / Merkel Wolfgang "Research Unit Democracy, Structure, Performance, Challenges", 2005, February, WZB. — Berlin, 2005.
2. *Inglehart R., Baker W.E.* Modernization, Cultural Change, and the Persistence of Traditional Values // *American Sociological Review*. — 2000. — № 65. — P. 19–51.
3. *Inglehart R., Welzel Ch.* Democratization as the Growth of Freedom: The Human Development Perspective // *Japanese Journal of Political Science*. — 2005. — Vol. 6. — № 3. — P. 1–31.
4. *Przeworski A.* Democracy and the Market: Political and Economic Reforms in Eastern Europe and Latin America. — N.Y., 1991.
5. *Kriesi H.* New Social Movements and the New Class in the Netherlands // *American Journal of Sociology*. — 1989. — № 94. — P. 1078–1116.
6. *Szelenyi I., Martin B.* The Three Waves of New Class Theories and a Postscript // *Intellectuals and Politics: Social Theory in a Changing World* / Ed. by Ch.C.Lemert. — Newbury Park, CA., 1991. — P.19–30.
7. *Guveli A., Need A., De Graaf N.D.* The Rise of "New" Social Classes Within the Service Class in the Netherlands. Political Orientation of Social and Cultural Specialists and Technocrats between 1970 and 2003. — Nijmegen, 2003.
8. *Goldthorpe J., McKnight A.* The Economic Basis of Social Class // *Sociology Working Papers*. — Oxford, 2003. — www.sociology.ox.ac.uk/swp.html.
9. *Leiulfstrud H., Bison I., Jensberg H.* Social Class in Europe: European Social Survey 2002/3, NTNU Samfunnsforskning / NTNU Social research Ltd., 2005.
10. *Бююль А., Цефель П.* SPSS: искусство обработки информации. Анализ статистических данных и восстановления скрытых закономерностей. — СПб., 2001.